ERICH MARIA REMARQUE

Wonderen bestaan, toont deze klassieker van Remarque, maar hij richt onze blik vooral op de bureaucratische nachtmerrie waarin vluchtelingen belanden. Zowel in Hitler-Duitsland als in het heden.

Eén paspoort voor vier mensen

Op een avond in 1942 staat een man in de haven van Lissabon naar een schip te kijken dat de volgende dag naar Amerika zal vertrekken - het is zijn laatste kans aan de Duitse bezetting te ontkomen. Helaas heeft hij geen visum en geen geld. Er duikt een onbekende op die hem twee tickets aanbiedt op voorwaarde dat hij de komende nacht naar zijn verhaal zal luisteren. Zo begint *De nacht in Lissabon* van Erich Maria Remarque (1898-1970), die we vooral kennen van zijn oorlogsroman *Im Westen nichts Neues* (1929). Na de opkomst van de nazi's, die zijn boeken als 'volksfeindlich' verbrandden, zocht de schrijver een veilig heenkomen in de Verenigde Staten. Over het lot van vluchtelingen schreef hij onder andere *Die Nacht von Lissabon* (1962), waarvan de vertaling nu herzien is uitgebracht.

De naar het schip starende man is de verteller van het verhaal. De onbekende die hem benadert heet Schwarz, althans, hij heeft een paspoort op die naam van een stervende vluchteling gekregen. Dat paspoort geeft hij uiteindelijk aan de verteller, die daarmee Amerika binnenkomt, en die het na de oorlog op zijn beurt aan een Russische emigrant schenkt.

In de loop van de nacht doet Schwarz zijn verhaal. Hij heeft, nadat hij als politiek gevangene in een Duits kamp is gefolterd, jaren in het buitenland gewoond. In 1939, als hij beseft dat de oorlog op uitbreken staat, besluit hij nog één keer terug naar Duitsland te gaan om zijn achtergebleven vrouw te zien. Hij snapt zelf niet goed waarom hij zijn leven waagt, want hij had een 'middelmatig huwelijk' en de familie van zijn vrouw is nazi-gezind. Illegaal in zijn vaderland aangekomen schrikt hij van de sfeer van propaganda daar: 'Ik voelde me ineens veel eenzamer dan ik me ooit buiten Duitsland had gevoeld.'

Zijn vrouw, Helen, wil tot zijn verrassing met hem mee naar het buitenland. Samen vluchten ze via Zwitserland naar Frankrijk, waar ze na het uitbreken van de oorlog - als Duitse emigranten - in kampen worden geïnterneerd. Ze weten beiden te ontsnappen en vluchten in de chaos van het verslagen Frankrijk naar het zuiden, achtervolgd door de Gestapo, want Helens broer, een hoge nazi, wil de twee koste wat kost in handen krijgen. Na spannende verwikkelingen belanden ze in Lissabon, vanwaar ze kunnen oversteken naar Amerika - ware het niet dat Helen sterft aan de ongeneeslijke ziekte die ze voor haar man verborgen heeft gehouden.

In historisch opzicht is *De nacht in Lissabon* interessant omdat het een beeld geeft van de Via Dolorosa - de route van België tot de Pyreneeën die zoveel Europese vluchtelingen na 1940 aflegden. Verder wisselen de twee mannen - terwijl ze in het kaderverhaal van kroeg naar nachtclub gaan - filosofische observaties over het (emigranten)leven uit. Zo merkt Schwarz op dat alleen die oorlog in staat was diepe passie en ware tederheid in een saai echtpaar te ontsteken. Maar wat deze roman vooral biedt is onversneden Remarque - een groot schrijver, die overigens niet terugdeinst voor effectbejag. Helens ziekte en dood zijn melodramatisch, en de schrijver kijkt niet op een wonderbaarlijke ontsnapping meer of minder. Die laatste kritiek ontzenuwt hij behendig door 'wonderen bestaan' tot subthema te bombarderen. Een onweerstaanbare vakman.

Marco Kamphuis

Erich Maria Remarque: *De nacht in Lissabon.* Vert. Frédérique van Schouwen. Cossee, 255 blz. € 22,99
●●●●○

Florence Tonk: *IJsheiligen.* Nieuw Amsterdam, 238 blz. € 18,99
●●●○○

FLORENCE TONK

In haar tweede roman, een behoorlijk meeslepende geschiedenis, voert Florence Tonk twee broers op die elkaar veertig jaar niet zagen. Hoe verschillend ook: aan familiebanden is niet te ontkomen.

Twee broers in gevecht om die ene vrouw

Als je door *IJsheiligen* bladert, de tweede roman van Florence Tonk, is er op het eerste gezicht weinig nieuws onder de zon. We kunnen hier gerust spreken van bekende, beproefde thema's. Postnatale depressie en eenzaamheid. Overspel, echtscheiding en gebroken gezinnen. Dementie en decorumverlies. Zoektocht naar en hereniging met verloren gewaande familieleden. Die thema's worden op een frisse manier aangesneden, dat wel. De toon is luchtig en laconiek, maar er is ook voldoende psychologische diepgang. Het verhaal heeft vaart en er is veel oog voor grappige details. En het is nog spannend ook. Tonk weet de spanning er zelfs zo goed in te houden dat ik de roman maar moeilijk weg kon leggen.

Het hoofdthema: de hernieuwde ontmoeting tussen twee broers, die elkaar door allerlei omstandigheden veertig jaar lang niet hebben gezien. De een groeide op bij een steile, christelijke vader, de ander bij een hippieachtige moeder die het allemaal niet zo goed wist. Geen van beiden hadden ze een gelukkige, onbezorgde jeugd. De oudste broer, Harry, blijkt zich te hebben opgewerkt tot een gehaaide jurist, gespecialiseerd in fusies en overnames, en in het ontslaan van 'overtollig' personeel. Hij woont in een luxe penthouse. De jongste, Meindert, verdient zijn karige kost als klusjesman. Hij woont in een primitief tuinhuisje aan de rand van de stad.

Die stad is Amsterdam. Volgens Meindert, die het liefst groenten eet uit eigen tuin en houdt van stilte, rust en natuur, is dat een 'overspannen klotestad': 'propvol yuppen, toeristen, scooterhufters en consumptiejunks'. Hij wil zich omringen met 'echte dingen, die je kunt aanraken'. Harry hoort nu juist tot die door hem zo verfoeide consumptiejunks.

De broers hebben, behalve een snel aftakelende moeder, nog iets anders gemeen: ze zijn allebei op zoek naar een vrouw. En dan blijken ze allebei op precies die ene vrouw te vallen, die én van de natuur is én van het betere leven. Dat is het stekelige leidmotief in deze roman, die het toch al moet hebben van ingewikkelde, menselijke betrekkingen. Daar slaat Florence Tonk ook haar verhalende slag. Ze laat de twee mannen vechten om één mooie vrouw, die ook na ijsheiligen nooit helemaal ontdooit. Ze gaat halfhartig in op de avances van beide mannen en verschuilt zich steeds achter een vage verloofde, die wel een naam krijgt, maar geen gezicht. Resultaat: veel frustratie, veel gekissebis, en zelfs een fiks handgemeen tussen de broers.

De sympathie van de lezer gaat uit naar de rondborstige Meindert, de handige klusser, en niet naar Harry, de gladde overnamespecialist met zijn Quooker, zijn tangoschoenen en zijn dure dakterras. Toch lijkt juist hij er aanvankelijk met de volle buit vandoor te gaan.

Maar in het laatste hoofdstuk, in een nogal spectaculaire scène, stelt Tonk resoluut orde op zaken. Dan blijkt dat opleiding en maatschappelijke status er eigenlijk niet toe doen. Afkomst en erfelijk materiaal zijn veel bepalender. Aan familiebanden valt niet te ontkomen, wil Tonk maar zeggen, of we dat nu leuk vinden of niet. Dat is het wat gelaten en ook wel wat haastige besluit van een verder behoorlijk meeslepende geschiedenis.

Janet Luis

De jonge spionnen keren zich tegen de oude

John le Carré: *Een erfenis van spionnen.* Vert. Rob van Moppes. Luitingh-Sijthoff, 297 blz. € 19,99 ●●●●○

George Smiley is de bekendste en beste fictionele Britse spion sinds Ian Flemings James Bond en hij is terug. Pas tegen het einde van *Een erfenis van spionnen* komen we hem, voor het eerst sinds 1990, in levenden lijve tegen, maar hij is ook in de rest van het boek alomtegenwoordig; tijdens verhoren en in teruggevonden geheime documenten.

Smiley is de anti-Bond, zoals zijn schepper John le Carré de anti-Fleming is. Smiley gaat slecht gekleed, is verre van atletisch, zit vooral achter zijn bureau en mag zijn uilige blik graag richten op het werk van '*the lesser German poets*'. Hij kwam in de befaamde Koude Oorlog-trilogie die begon met *Tinker Tailor Soldier Spy* (1974) al eens terug van pensioen om de Russische mol te vangen die zich had ingegraven in The Circus, Le Carré's naam voor de Britse spionagedienst MI6. Maar dat was toen; in het heden zijn de oude Smiley en diens vertrouwde rechterhand Peter Guillam afgezwaaid. Hun generatie is verdwenen en met de jongens en meisjes die kantoor houden in hun postmoderne hoofdkwartier aan de Thames hebben ze niets te maken. Totdat het verleden Guillam inhaalt en hij ruw naar Londen wordt ontboden.

De erfenis waarmee deze oude spionnen te maken krijgen, betreft een rechtszaak die twee kinderen dreigen aan te spannen tegen de dienst vanwege gebeurtenissen in het holst van de Koude Oorlog. Toen werden de Britse spion Alec Leamas en zijn geliefde aan Oost-Duitse zijde bij de Berlijnse Muur doodgeschoten. Leamas werkte samen met Smiley en Guillam en had een jonge zoon. Zijn vriendin Liz Gold had een kind uit een eerdere relatie. Deze kinderen eisen nu opheldering en dreigen het parlement erbij te betrekken. Het probleem is dat de dienst de geëiste antwoorden zelf ook niet heeft: alles lijkt samen te hangen met een operatie genaamd Windfall, die vrijwel geheel uit de archieven blijkt te zijn verdwenen. Eén enkel spoortje wordt gevonden, dat recht naar Smiley en Guillam wijst. Die laatste wordt derhalve voortdurend en scherp verhoord over Windfall; de jonge generatie spionnen keert zich tegen de oude. Spanning is ruimschoots aanwezig; het is lang intrigerend onduidelijk welke kant Le Carré dit verhaal laat opgaan. Vooral de scènes in het oude safehouse van Windfall, waar ze de archieven zitten door te nemen, doen erg denken aan de sfeer in vroegere Smiley-boeken. En Guillam en Smiley blijken ook nog net zo vindingrijk en doortrapt als voorheen. *Een erfenis van spionnen* is een aangename nieuwe ontmoeting met de oude bekenden en verplichte kost voor fans van The Circus.

Robert Gooijer

RAY BRADBURY

Fahrenheit 451 van Bradbury beleeft een revival, met dank aan Trump. Deze sf-roman koppelt nostalgie aan een gruwelijke toekomst. Boeken worden verbrand, dom amusement gezeviert.

Ray Bradbury: *Fahrenheit 451.* Vertaald door Evi Hoste (*Fahrenheit 451*). Lebowski, 192 blz. € 19,95
●●●●○

In deze opgefriste sf-roman uit 1953 moet alles wat mensen tegenstaat vernietigd worden, dus ook boeken. Maar in wezen gaat het over de overlevingskracht van literatuur.

De horror van het anti-elitarisme

Door onze medewerker **Auke Hulst**

Ray Bradbury (1920-2012) was in essentie een ouderwetse sciencefiction-schrijver. Niet in de zin dat hij uit dezelfde mal gegoten was als zijn befaamde tijdgenoten Robert Heinlein, Isaac Asimov en Arthur C. Clarke, mastodonten van *The Golden Age* van het genre, maar omdat hij over de toekomst schreef vanuit een hunkering naar het verleden. Er doemde veel op aan de horizon dat hem tegenstond, ontwikkelingen die in het heden al in embryonale fase verkeerden, of erger.

Bradbury wantrouwde internet, zoals hij daarvoor al televisie wantrouwde. Steeds zei zijn werk: o, was de wereld nog maar zoals het Waukegan, Illinois van mijn jeugd. Bijvoorbeeld door er een (veraderlijke) replica van te situeren op Mars, of door te laten zien hoe donkere krachten die wereld corrumpeerden.

Bradbury's bekendste roman is *Fahrenheit 451* (1953), het 'boekverbrandingsboek', dat aan een revival bezig is die niet los kan worden gezien van de opkomst van Trump. Ik verslond het ooit als dertienjarige, nadat ik een vergeelde Prisma-pocket uit 1960 - vertaling: Cees Buddingh' - had opgeduikeld in een antiquariaat. Het boek viel, hoe symbolisch, uit elkaar.

De roman koppelt nostalgie aan zorgen over ontlezing en een feilloos gevoel voor futuristische verschrikkingen. Beter dan toen zie ik nu - in de opgefriste vertaling van Evi Hoste - dat Bradbury niet zozeer waarschuwt voor de totalitaire knoet, maar voor het anti-elitarisme dat gestimuleerd wordt door licht verteerbare beeldenpap.

In de wereld van *Fahrenheit 451* komt onderdrukking voort uit een platgeslagen cultuur, gedragen door een volk dat er zelf voor gekozen heeft zich van ernstige zaken te laten afleiden, waaronder oorlogen. Politici hebben het nooit meer over beleid, maar worden gekozen op basis van hoe leuk ze overkomen op het scherm. Alles wat het geruststellende dieet van licht televisievermaak ondermijnt, moet eraan geloven.

Tegenovergestelde wereldbeelden

Hoofdfiguur van *Fahrenheit 451* - de ontbrandingstemperatuur van papier - is brandweerman Guy Montag, die geen vuren blust, maar ze aansteekt. En dan vooral: boeken en huizen van mensen die clandestien boeken in bezit hebben. Volgens de herschreven geschiedenis is de brandweer in 1790 door Benjamin Franklin opgericht om door Engeland beïnvloede boeken te verbranden, en van die plicht kwijt Montag zich ogenschijnlijk met graagte.

Maar er knaagt iets. Hij ontmoet het curieuze meisje Clarisse, die als asociaal wordt gezien omdat ze oog heeft voor andere dingen dan het tv-scherm - ze brengt haar avonden door met heuse gesprekken in familiekring en wandelingen. Montag begint te zien wat zij ziet en komt steeds verder af te staan van zijn vrouw Mildred, die de hele dag in de zitkamer vegeteert voor schermen ter grootte van muren. Ze hebben er drie, maar 'het zal nog leuker zijn', aldus Mildred, 'wanneer we ons kunnen veroorloven om die vierde muur te laten installeren. Hoe lang denk je dat het duurt voor we genoeg gespaard hebben om die vierde muur te slopen en een viermuren-tv te installeren?'

Brandweerman Guy Montag blust geen vuur, maar steekt het aan

FOTO ISTOCK

> Montag is het slagveld waarop de ideeënstrijd wordt uitgevochten

In deze ideeënroman representeren de bijfiguren tegenovergestelde wereldbeelden. Montag is het slagveld waarop de ideeënstrijd wordt uitgevochten. Tegenover Clarisse staat de dominante commandant die meent dat alles wat mensen tegen kan staan, beter verbrand kan worden. 'Heeft iemand een boek geschreven over tabak en longkanker? Huilen de rokers? Verbrand het boek. Sereniteit, Montag. Vrede, Montag. Ontwapen het slagveld. Of beter nog, in de verbrandingsoven ermee. Zijn begrafenissen droevig en paganistisch? Schaf die ook af. [...] Verbrand allen, verbrand alles. Vuur is helder en vuur is schoon.'

En er is de oude Faber, die in het geniep boeken bewaart. 'Onthoud', zegt Faber, 'de brandweermannen zijn zelden nodig. Het publiek is uit eigen beweging gestopt met lezen. [...] Zo weinigen willen nog rebellen zijn. En van die weinigen schrikken de meesten makkelijk, zoals ikzelf. Kun jij sneller dansen dan de Witte Clown, luider schreeuwen dan "Meneer Gimmick" en de "zitkamerfamilies"?'

Montag rebelleert wel degelijk. Ik zal niet zeggen hoe en met welke gevolgen, maar het was moeilijk op zeker moment niet aan de live uitgezonden jacht op O.J. Simpson te denken.

Wat opvalt: hoe beklemmend dit boek is. De stijl is soms ongepolijst - ik stoorde me aan de hoeveelheid uitroeptekens -, maar de koortsige kwaliteit ervan kom je dan weer zelden tegen in moderne literatuur. Ook al ligt een idee aan de basis van dit boek, Bradbury injecteert het verhaal met een fikse dosis existentiële horror, een adem afsnijdende verschrikking die niet het doel is, maar het logische uitvloeisel van de opzet en de thematiek.

'Leef voor eeuwig'

Bradbury was een autodidact die in zekere zin altijd het jochie is gebleven dat werd weggeblazen door Edgar Allen Poe. Hij had moeite met het sciencefiction-label, en de sf-wereld had ook moeite met hem, omdat hij een eigen niche creëerde waarin kernelementen van het genre eerder symbolisch dan strikt wetenschappelijk werden ingezet. Genregrenzen werden in zijn handen poreus: hij schreef even makkelijk *gothic horror* en droeg ook bij aan de legendarische tv-serie *The Twilight Zone*.

Interessant is het (vermoedelijk apocriefe) verhaal dat Bradbury vertelde over de vonk die de schrijver in hem ontwaakte - een gothic-verhaal op zich. Toen hij twaalf was zag hij in een rondreizend circus ene Mr. Electrico, die onsterfelijkheid aantoonde door zichzelf onder stroom te zetten in een elektrische stoel. „Het is zevenzeventig jaar terug', vertelde hij *The Paris Review*, „maar ik herinner het me goed. [...] Hij zat in de elektrische stoel met zijn zwaard, haalde de hendel over, en zijn haar stond rechtop. Hij reikte met zijn zwaard naar het publiek en raakte iedereen op de eerste rij even aan, jongens en meisjes, mannen en vrouwen, de elektriciteit spatte van zijn zwaard. Toen hij mij bereikte, raakte hij me aan op mijn wenkbrauw en mijn neus en mijn kin, en zei, fluisterend: 'Leef voor eeuwig'. En dat besloot ik te doen."

De manier om dat te bewerkstelligen, zei Bradbury, was schrijven. Verhalen vertellen. En ja, in *Fahrenheit 451* staat de overlevingskracht van literatuur uiteindelijk centraal. In een wereld waarin boeken verboden zijn, leven nog mensen die elk één titel uit het hoofd hebben geleerd, opdat de tekst weer te boek kan worden gesteld op het moment dat de culturele en politieke wind is gedraaid.

Literatuur, dat voelde Bradbury goed aan, is een soort tovertruc. Een schrijver neemt woorden die al voor hem bestonden en nog na hem zullen voortbestaan en animeert ze met zijn wezen. Nu bestaat hij buiten zichzelf - hij heeft de dood een loer gedraaid en infecteert, zelfs na zijn eigen afscheid, lezers met zijn onstoffelijke, parasitaire zelf. Wij lezers hebben langs deze weg vele vaders en moeders, ja, we délen vele vaders en moeders, en zijn zo door onzichtbare strengen aan elkaar verbonden, een *hive mind* die pas zal sterven wanneer de kunst tot niemand meer spreekt.

En kijk, Ray Bradbury is dood. En kijk, Ray Bradbury leeft.